

5 Opvoedingsnetwerken

1. Inleiding

Aan het einde van hoofdstuk 4 werd de vraag opgeworpen naar de actuele opvoedingscontext. Hoe klaren ouders de klus die opvoeding is, op wie doen ze daarbij een beroep? Kunnen en willen zij terugvallen op hun eigen ouders en andere familieleden? Of gaan ze eerder te rade bij andere ouders, bij vrienden of collega's, of maken ze gebruik van professionele ondersteuning, lezen ze er boeken over of halen ze informatie uit de media? In deze tijd die bovenal gekenmerkt lijkt te zijn door snelle veranderingen, is het eens te meer belangrijk om een referentiegroep te hebben waarmee twijfels en gekozen oplossingen besproken kunnen worden. Familie is daarvoor een mogelijk referentiekader, maar niet langer het enige, en misschien ook niet altijd de meest voor de hand liggende. Juist in tijden van snelle verandering is het denkbaar dat opvoedingskennis van de vorige generatie verouderd is en onvoldoende houvast biedt voor het opvoeden van kinderen in deze tijd.

Een sociologisch interessante vraag is of bepaalde groepen ouders zich wel op familie oriënteren en anderen niet, en hoe die groepen dan te karakteriseren zijn. Zo zou men kunnen veronderstellen dat mensen die hun milieu ontstijgen zich meer zouden oriënteren op vrienden dan op familie, en zich ook op andere waarden zouden richten dan de sociaal »stabiele«. Met betrekking tot deze laatste groep kan verondersteld worden dat zij zich naar verhouding meer op traditionele waarden zullen richten, daarin gesteund door familie. In dit hoofdstuk wordt de vraag aan de orde gesteld wie belangrijk zijn voor ouders als referentiekader en voor ondersteuning. Deze belangrijke anderen met wie ouders over opvoeding praten en van wie zij steun ontvangen zijn te bestuderen als een netwerk. Hier zullen we verder spreken over *opvoedingsnetwerken*, omdat we de aandacht richten op degenen die belangrijk zijn voor de opvoeding.

Voordat ik nader inga op de samenstelling van het netwerk en de aard van ondersteuning door netwerkleiden, wil ik eerst nog kort stil staan bij de rol van de media en van deskundigen. Als gevolg van de veranderingen in inzichten over opvoeding, zou

er sprake zijn van opvoedingsonzekerheid bij ouders. Er is een groeiend aantal bladen en boeken op de markt dat zich richt op ouders en opvoeders. Worden die gelezen en hoe worden ze gewaardeerd? Het oordeel van de ouders in dit onderzoek is negatief. Van de speciale tijdschriften (Ouders van nu, Kinderen) geeft een enkeling aan ze vlak na de geboorte van hun eerste kind wel gelezen te hebben, maar Ana een tijdje weet je het wel, en worden de artikelen niet herkenbaar gevonden: teveel over probleemgevallen, je kan er niks mee.

Artikelen in kranten en algemene bladen worden wel meegepikt, berichten over onderzoeken ook. De vele programma's over opvoeding op de tv worden slechts door een enkeling gevolgd, de meesten kijken wel als ze er bij het zappen toevallig op terechtkomen, maar ze gaan er zeker niet apart voor zitten. *Als er op tv iets is over opvoeding dan, en ik ben er en ik heb niet andere dringende bezigheden, dan kijk ik daar wel naar. Laatst was er zo'n film.. om half 8 was het voor kinderen, en later op de avond voor de ouders. Toen ben ik dus begonnen te kijken, met de kinderen, ...maar het waren allemaal zulke extreme situaties! Als je dat zo ziet dan lijkt het of er in Nederland niet één normaal probleemloos gezin meer is. Al die kinderen die op hun twaalfde aan de drugs waren of op straat zwerven...* (Paulien., hoger opgeleide moeder). Alleen voor ouders die geen andere mogelijkheid zien om anderen aan te spreken, voorzien reportages op televisie wel in een zekere behoefte.

Over professionele hulp wordt ook niet erg positief geoordeeld. Sommigen die met problemen geholpen zijn, waarderen dat positief, maar anderen zeggen er niets aan gehad te hebben. Veelgehoorde kritieken zijn: het is te vaag, te algemeen, kennis uit boekjes, dat had ik zelf ook al bedacht, je moet te lang wachten. Het idee dat je opvoeden uiteindelijk toch op je gevoel moet doen en niet uit boeken kunt halen, leeft sterk. Dienovereenkomstig hecht men veel meer waarde aan adviezen en meningen van opvoeders met praktijkervaring en liefst die je kind ook kennen. Steun wordt vooral gevonden bij mensen die in de praktijk hebben laten zien dat ze goede opvoeders zijn in de ogen van betrokkene.

In dit onderzoek zijn er geen ouders die vooral terugvallen op professionele hulp. De rol van professionals is met andere woorden ondergeschikt aan het belang dat aan familie en vrienden wordt toegekend. Ouders gaven wel aan dat ze bij serieuze problemen niet zouden aarzelen om professionele hulp in te schakelen. Huisarts en maatschappelijk werk werden dan het meest genoemd. **Aysel:** *ABij grotere problemen kan ik met mijn vader praten, of de meester op school, de huisarts of maatschappelijk werk. Als*

*het echt over moeilijkheden met leren gaat, wat kan mijn moeder daar nou voor advies over geven? Kan ik beter naar het maatschappelijk werk gaan, dat vind ik veel beter@Met name veel hoger opgeleiden tonen zich kritische gebruikers van professionele zorg, en maken als ze die mogelijkheid hebben bij voorkeur gebruik van hun eigen sociale kapitaal, zoals de uitspraak van **Paulien** illustreert: *AZwaardere problematiek zou ik eerst met de leerkracht bespreken. Dan de huisarts, en je hebt ook een schoolartsen team, dan kom je denk ik een heel eind. Verder heb ik een vriend die psycholoog is, waar je eventueel naar toe kunt, want als je zomaar naar een hulpverlenende instantie toegaat, dan ben je één van de zoveel, en als je via zo iemand komt is de benadering toch anders.*@*

Nu zullen we de aandacht richten op de clusters van mensen die van belang zijn bij de gewone, alledaagse opvoedingssituaties en die ik aan zal duiden met *opvoedingsnetwerk*. Behalve de samenstelling van deze netwerken zal ik ook aandacht besteden aan de invulling van de thema's in de verschillende netwerken.

2. Typering van opvoedingsnetwerken

Veel onderzoeken naar opvoeding en ontwikkeling van kinderen worden vanuit pedagogische- of ontwikkelingspsychologische achtergrond ondernomen. Het is in die tradities van betrekkelijk recente datum, dat bij theorievorming expliciet aandacht besteed wordt aan de invloed van de bredere sociale omgeving. Lange tijd werd de universele geldigheid van ontwikkelingsdoelen als impliciete vooronderstelling gehanteerd, en de barrières tussen de verschillende disciplinaire invalshoeken zijn nog steeds aanzienlijk (zie Pels 1998, Du Bois-Reymond 1991, De Winter, Kroneman en Baerveldt 1999). De invalshoek van dit sociologische onderzoek is juist om expliciet aandacht te besteden aan de doorwerking van het eigen verleden van ouders in de opvoeding van hun kinderen en in de actuele sociale inbedding waarbinnen zij hun kinderen opvoeden.

In hoofdstuk twee is de vormgeving van de sociale inbedding, hier geconcretiseerd als opvoedingsnetwerk, gerelateerd aan bredere maatschappelijke ontwikkelingen. Een pregnant kenmerk van hedendaagse netwerken is de noodzaak om deze netwerken zelf vorm te geven. In toenemende mate wordt van individuen verwacht dat zij zelf de steun mobiliseren die zij nodig hebben, en alom wordt dan ook het belang van netwerken benadrukt. Voor het opzetten en instandhouden van sociale netwerken is het van groot

belang om over passende sociale vaardigheden te beschikken. Een op de situatie toegesneden netwerk, een passend netwerk, genereert *sociaal kapitaal*, om de terminologie van Bourdieu (1989) en de uitwerking van Portes (1995) te handhaven. Hier wil ik nagaan wat er meer concreet op het niveau van netwerkonderzoek daarover gezegd is. Door het introduceren van het begrip netwerk in dit onderzoek betreden we immers een zeer omvangrijk onderzoeksgebied in de sociale wetenschappen.¹ Een korte plaatsbepaling met betrekking tot betekenis en benadering waarin het begrip netwerk hier gebruikt wordt, lijkt dan ook zinvol.

Een eerste inperking is dat het begrip netwerk in dit onderzoek gebruikt wordt in de betekenis van een *persoonlijk netwerk*, dat wil zeggen dat één persoon als uitgangspunt wordt genomen bij het bestuderen van het netwerk. Dit in tegenstelling tot sociometrisch onderzoek en structurele netwerkanalyse, waarbij netwerken in hun totaliteit onderzocht worden. Vrij algemeen worden er drie verschillende benaderingen in het bestuderen van persoonlijke netwerken onderscheiden (Jansen en van den Wittenboer 1992, Tjihuis et al 1992). De eerste is de sociale integratiebenadering, die zich richt op kenmerken van de respondenten als aantal vrienden, lidmaatschap van verenigingen, burgerlijke staat en dergelijke als indicatie voor de mate van integratie in de samenleving.

De tweede benadering is de sociale netwerkbenadering die zich richt op kenmerken van het netwerk, zoals omvang, samenstelling, en dichtheid, en daarmee tot uitspraken over de structuur van het netwerk wil komen. De derde benadering, de sociale steunbenadering, stelt de kwaliteit en de inhoud van de relaties centraal. In het omvangrijke literatuurbestand over sociale netwerken wordt eensgezind geconcludeerd dat het uitwisselen van sociale steun een belangrijke functie is van sociale netwerken. Aan het theoretische concept van sociale steun (= social support) worden doorgaans drie dimensies onderscheiden, te weten praktische steun, emotionele steun, en sociale activiteiten (zie van der Poel, 1993).

Mijn onderzoek ligt het dichtst bij de derde benadering, ter oriëntatie heb ik ook enkele kenmerken van de netwerken gevraagd. Onder praktische steun wordt verstaan hulp bij dagelijkse praktische klussen, zoals hulp en steun bij de opvoeding en zorg voor kinderen (ophalen uit school, kortdurende oppas, logeren). Emotionele steun omvat in dit onderzoek alles van het bespreken van alledaagse vragen, van even stoom afblazen of horen hoe een ander het doet, tot aan het bespreken van serieuzere probleemsituaties. De derde functie van persoonlijke netwerken die onderscheiden

wordt bij de sociale steun benadering is die van sociale activiteiten. In dit onderzoek vallen onder sociale activiteiten degenen met wie in gezinsverband activiteiten ondernomen worden.

Behalve de afbakening naar benadering, kan een afbakening gemaakt worden naar het terrein waarop de interactie betrekking heeft. Mensen hebben op meerdere terreinen netwerken die elkaar deels overlappen, zoals een netwerk op het werk (collega's), het primaire netwerk (familie, vrienden), een vrije tijds netwerk (sportvereniging), netwerk op levensbeschouwelijk gebied (kerk), etc. In dit onderzoek staan de netwerken van ouders centraal, en gezien het onderwerp van onderzoek, richt ik me op dat gedeelte van het netwerk dat van belang is voor de opvoeding. Ik duid deze netwerken aan met opvoedingsnetwerken.

Wie maken deel uit van de opvoedingsnetwerken van de moeders en vaders in dit onderzoek? Om dat uit te zoeken heb ik hen gevraagd om aan te geven op wie zij een beroep doen wanneer ze hulp of advies nodig hebben in een aantal concreet omschreven situaties. Bij het interviewen bleek een duidelijk verschil tussen mensen die makkelijk veel namen noemen en mensen die na één of twee namen per vraag geen anderen meer konden bedenken. Om een beeld te krijgen van waar we over praten, geef ik nu eerst wat uitkomsten van de grootte van de netwerken en wie daar deel van uit maken.

De omvang van de netwerken in mijn onderzoek varieert van 8 tot 25 personen.² De gemiddelde omvang van de netwerken van de ouders uit het onderzoek is 13 personen, maar de grote netwerken zijn in de minderheid. De helft van het aantal netwerken is kleiner dan 12 personen. Voor de helft van de ouders uit dit onderzoek geldt dus dat ze tussen de 8 en de 12 mensen op een of andere wijze betrekken bij de opvoeding, hetzij voor praktische hulp, hetzij als klankbord, of voor beide. Er is sprake van een duidelijke samenhang tussen de omvang van het netwerk en het opleidingsniveau, hoger opgeleiden hebben een groter netwerk dan lager opgeleiden. Het valt op dat lager opgeleide ouders minder vrienden en kennissen noemen dan hoger opgeleide ouders. Hoewel zij dus naar verhouding meer familie in hun netwerk hebben, wordt dat vooral veroorzaakt doordat zij minder vrienden hebben. Echt grote netwerken worden overwegend door hoger opgeleiden genoemd. Ouders die kleine netwerken hebben, hebben meestal netwerken die voor een groot gedeelte uit familie bestaan. Deze constatering dat lager opgeleiden kleinere netwerken en minder vrienden hebben, sluit

aan bij grootschaliger netwerk onderzoek dat ook tot deze bevindingen komt (Van der Poel, 1993).

Over de samenstelling van de netwerken blijkt het volgende. De netwerken bestaan uit gezinsleden, familieleden, langjarige vrienden en vriendinnen, buurtgenoten en ouders van klasgenootjes, oppassen, collega's en professionals. Een direct in het oog springende uitkomst is de grote ondervertegenwoordiging van mannen in opvoedingsnetwerken. De moeders noemen allemaal zonder uitzondering overwegend vrouwen, en de vaders naar verhouding vaker mannen. Op twee vaders na, noemen ook zij meer vrouwen dan mannen. Opvoedingsnetwerken van zowel moeders als vaders bestaan ook in de jaren negentig nog voor het grootste gedeelte uit vrouwen. Niettegenstaande de grotere rol van vaders bij de opvoeding en verzorging van kinderen, geeft deze uitkomst opnieuw aan dat de verantwoordelijkheid voor en de regie van kinder-opvoeding en zorg nog duidelijk bij de moeders ligt. Met name waar het gaat om het treffen van praktische regelingen, een belangrijke ondersteuningsfunctie van een opvoedingsnetwerk, zijn het de vrouwen die dit regelen en op zich nemen. De meeste vaders zeggen ook zonder veel omhaal: dat regelt mijn vrouw altijd.

Hoe kunnen we een betekenisvolle *typering* maken van de opvoedingsnetwerken? Het gaat hierbij om een beschrijvende typologie, die relevant is voor de vraagstelling van dit onderzoek. De vraagstelling is gericht op het belang van sociale erfenissen voor de opvoeding van de huidige generatie. Aangezien sociale erfenissen een familie aangelegenheid zijn lijkt het zinnig om apart naar de invloed van familie te kijken. Zijn er ouders die overwegend op familie georiënteerd zijn, en ouders die zich primair op belangrijke anderen buiten de familie richten? In dit onderzoek komen geen ouders voor die geen contact hebben met familie of schoonfamilie. Wel bleek er een aanmerkelijk verschil tussen het *belang* en de *betekenis* die familie heeft voor de ouders. In dit onderzoek is gekeken naar de samenstelling van de opvoedingsnetwerken, die vastgesteld zijn op basis van vragen naar personen die op een of andere wijze steun verlenen bij de opvoeding. Ik heb daartoe een onderscheid gemaakt tussen ouders die een netwerk hebben waarin familieleden een belangrijke rol spelen, en netwerken waarin personen die *niet* tot de familie behoren het meest op de voorgrond treden. Familie heb ik in een brede betekenis gehanteerd: niet alleen leden van de eigen familie, maar ook van de schoonfamilie reken ik hierbij. Dit type netwerk noem ik

familienetwerk. Het andere type netwerk zal ik aanduiden met *gemengd netwerk*. In de gemengde netwerken staan juist mensen van buiten de familiekring op de voorgrond: veelal zijn dat vrienden, burens, collega's en kennissen. Beide typen netwerken zullen nu eerst nader beschreven worden.

3. Familienetwerken

Uitgangspunt bij de indeling in typen netwerken was dat wanneer er veel familie in het netwerk zit, deze dan ook van groot belang zou zijn bij de opvoeding: immers, door je veel met elkaar te bemoeien, hetzij in de vorm van praktische hulp als oppassen, of de kinderen uit school halen, hetzij als luisterend oor bij problemen en om dagelijkse situaties te bespreken, is er op z'n minst sprake van regelmatige uitwisseling van opvattingen. Ditzelfde uitgangspunt wordt ook gehanteerd bij netwerkonderzoek waarin gebruikt gemaakt wordt van de *ruilbenadering*. Uitgangspunt bij die benadering is A(.) people who are sources of rewarding interactions will be particularly important in shaping respondents' attitudes and behavior. (McCallister en Fischer 1978:78) Op basis hiervan ontwikkelden zij een methode, die in ik in mijn onderzoek ook toegepast heb (zie hoofdstuk 3). Deze redenering volgend, kan gesteld worden dat het aandeel van familie bij de verschillende soorten ondersteuning iets zegt over het belang dat iemand hecht aan zijn of haar familie.

Als we kijken naar de kenmerken van familienetwerken in dit onderzoek dan valt op dat de meeste familienetwerken naar verhouding gering van omvang zijn, en dat de meeste ouders lager opgeleid zijn. Ongeveer tweederde van de familienetwerken omvatten tussen de 8 en de 13 personen, die belangrijk zijn bij de opvoeding. Eveneens tweederde (valt niet samen met de omvang) van de ouders met een familienetwerk is lager opgeleid. Verdere gegevens over de respondenten en hun netwerken zijn te vinden in hoofdstuk 3 en bijlage 2.

Aan de hand van een beschrijving van twee verschillende ouders met een familienetwerk wil ik inzichtelijk maken hoe ouders gebruik maken van steun van een familienetwerk bij de opvoeding van hun kinderen. In beide voorbeelden bestaat het netwerk overwegend uit familie, maar de achtergrond van deze ouders en ook het

sociale kapitaal dat ze genereren is zeer verschillend. Ik introduceer ze kort, en bespreek daarna op welke wijze ze steun van hun netwerk kunnen mobiliseren.

Agnes woont met haar man Gijs, die in het vierde hoofdstuk aan het woord werd gelaten over de opvoedingsthema's, en hun zoon van acht jaar in een nieuwbouwwijk in een kleine stad in Midden Nederland. Ze wonen er zeven jaar en hebben heel weinig contact met buurtgenoten. Agnes heeft MAVO en is huisvrouw. Haar man heeft LTS en na een onzekere tijd met losse contracten afgewisseld met werkloosheid heeft hij nu een vaste baan als stucadoor. Haar netwerk is een klein, los familienetwerk.

Luuk is vader van drie kinderen van 7, 11 en 13 jaar. Hij werkt als operator in ploegendienst bij een zuivelfabriek, een opleiding heeft hij niet gevolgd. Zijn vrouw helpt in het café van haar zus en Apoetst@af en toe om bij te verdienen. Luuk woont met zijn gezin in een nette buurt in een kleine Brabantse plaats. Ze wonen al zestien jaar tot grote tevredenheid in dit huis: er is een intensief buurtcontact. Het gezin is katholiek, wat overigens niet betekent dat ze iedere week naar de kerk gaan. Zijn netwerk kan getypeerd worden als een groot en hecht familienetwerk.

Ondersteuning op praktisch niveau is de meest concrete en zichtbare vorm van steun die mensen elkaar verlenen. Het lijkt in veel verhalen die ouders vertellen een vanzelfsprekendheid dat er een netwerk is voor de kleine dagelijkse ondersteuning, de hand en span diensten die ouders - en in het bijzonder moeders - voor elkaar verrichten om alle bezigheden in elkaar te laten passen op een dag. Het belang van dergelijke ondersteuning moet niet onderschat worden, zeker niet wanneer beide ouders werken, er vaak behoorlijk wat reistijd gemoeid is met woon-werk verkeer, en kinderen gebracht en gehaald moeten worden naar school en diverse clubjes. Geleidelijk aan worden deze situaties als een maatschappelijk probleem ervaren, maar ouders zijn voornamelijk op zichzelf en hun netwerk aangewezen om ondersteuning te regelen. Het belang ervan wordt ook duidelijk gevoeld door ouders die niet terug kunnen vallen op zo'n buurtnetwerk. Op de vraag wie zij zou vragen om haar zoon uit school op te halen als ze zelf niet kan zegt **Agnes**: *AJa, dan sta je dus voor een probleem. Ja wat doe je dan? Dan zou ik zeggen van misschien één van de moeders, waar ik dan, ja een vriendje van school dat hij even mee meegaat, dat ik hem daarna ophaal of zo. Dat is eigenlijk wat er tot nu toe als het gebeurde, ja, of hij krijgt de sleutel in zijn zak. Kan hij zelf naar huis gaan. Dan kan hij zelf erin. En dan ben ik vaak zo weer thuis. Dan moet ie hier maar gaan spelen. Dat kan hij best wel. Maar.. ja, dat loopt vaak wel eens heel stroef hier.*@Haar netwerk is klein, voor de

praktische ondersteuning doet ze niet makkelijk een beroep op ouders uit de buurt. Haar zoontje zit wegens leer moeilijkheden op een andere school dan de meeste kinderen uit de buurt waardoor het ook lastiger is om ouders aan te spreken. *AJa, één keer is zo iets voorgekomen. Ja, het komt eigenlijk bijna nooit voor. Ook omdat ik misschien van mezelf weet, ja, het is gewoon moeilijk. Hoe moet ik dat doen weet je wel. Dus dan haal ik het niet eens aan (...) dan vind ik het een probleem, mensen moeten hem uit een andere school ophalen, dat ga ik echt niet vragen. Dat vind ik dan weer te bezwaarlijk om te vragen. Ja, zo ben ik dan wel weer hè.* Het betekent, dat als er echt iets is, zij lang van te voren iets moet regelen: ze moet dan terugvallen op haar schoonouders, die een sleutel moeten krijgen en een uur rijden van hen vandaan wonen. De makkelijkste oplossing van dergelijke situaties is om te trachten ze te voorkomen: *AJa, dat probeer ik eigenlijk te vermijden. Ik voel me ook altijd heel snel bezwaard om daar andere mensen mee lastig te vallen. Dat heb ik wel hoor. Ik ben iemand die alles zelf wil doen. Ik zou niet zo gauw... Ik ben niet iemand die gauw hulp van anderen vraagt.*

Het contrast met de situatie van **Luuks** gezin is groot. Zij maken deel uit van een omvangrijk buurtnetwerk met veel dagelijkse in- en aanloop. Het probleem van oppas of praktische hulp krijgen is voor hen dan ook totaal onbekend, zoals blijkt uit het grote gemak waarmee hij namen kan noemen op de vraag wie er op kan passen als ze onverwacht weg moeten. *A(...)ons achterbuurmeisje die hoef ik maar te bellen en die is er. Zij heeft ook een zusje en die hoeven we maar te roepen en ze zijn er. Toen de kinderen kleiner waren, kwam die hier elke dag de kinderen naar bed doen, voorlezen, in bad doen van alles. Die kwam gewoon elke dag, of we thuis waren of niet, bij wijze van spreken zaten wij televisie te kijken en dan deed zij de kinderen in bad. Dat vroegen we haar niet, ze deed het zelf, vond ze leuk. (...) en verder hebben we een hele goede kennissenkring, de burens gaat echt hartstikke goed. De buurvrouw daar kunnen we ook altijd naar toe als het moet. We zien elkaar elke dag, niet dat we elkaars deur plat lopen absoluut niet, maar je komt elkaar wel tegen... Het is een hele hechte buurt hier: wij zitten in een rij van acht huizen en dat is altijd één. Met nieuwjaar hebben we altijd samen feest en zo en dat gaat al jaren goed, een hele fijne buurt! Is hier wij voor iedereen en iedereen voor ons!* Voor praktische steun bij de dagelijkse opvoedingsroutine kloppen ouders begrijpelijkerwijze aan bij mensen die in de buurt wonen. Niet voor iedereen is dit realiseerbaar: de sociale structuur en de homogeniteit van de buurt spelen daarbij een rol, evenals de sociale vaardigheden van de ouders, met name van de meest aanwezige ouder, meestal de moeder.

Een grotere investering wordt gevraagd wanneer kinderen voor een wat langere tijd opgevangen moeten worden. Bij de antwoorden op de vraag: Awaar gaan kinderen logeren, als u een paar dagen weg moet of wilt? valt op dat er vrij veel ouders zijn die zeggen dat dat niet voorkomt. Luuk weet zo talloze adressen bij schoonfamilie of buurtgenoten waar z=ñ kinderen heen zouden kunnen, maar hij wil het helemaal niet. *AHet zou wel kunnen, maar het komt nooit voor. (...) ik zou echt geen reden weten waarom ik langer weg zou willen, zonder kinderen dan hè, want ik ben heel graag thuis.* In noodsituaties wordt voor zo=ñ ingrijpende uitbesteding door de meeste ouders het eerst familie of goede vrienden ingeschakeld, als de kinderen wat ouder zijn ook wel bij vriendjes. Er waren ook nogal wat ouders die niet direct zouden weten aan wie ze dat zouden vragen, bijvoorbeeld in gevallen waar de familierelaties verstoord waren, en er ook geen schoonfamilie was waar de kinderen heen konden, dan was er grote aarzeling om anderen te *Abelasten* met wat toch als een flinke opgave gezien wordt. **Agnes** bijvoorbeeld zat met een probleem toen ze een paar dagen naar het ziekenhuis moest: *AJa, dan gaat hij naar m=ñ schoonouders, of m=ñ schoonzus, maar je moet er een heel eind voor weg, hoor! Het is gewoon twee uur heen en twee uur terug. (...) Ik moest het ziekenhuis in en gelukkig kon ik het in de vakantie doen. Maar ja Gijs moet naar het werk. Ik kan Jurjen niet de hele dag bij een vriendje, dag en nacht dat zag ik ook niet zitten. Toen heeft hij een halve week bij m=ñ schoonzus gelogeed. En dat ging hartstikke goed.* Na enig doorvragen weet ze nog één andere mogelijkheid: *AJa, dan heb ik nog een schoonzus, maar nee, daar zou ik niet zo gauw naar toe gaan. Ja, ik weet niet hoe andere mensen dat doen. Omdat ik niet heel veel vergelijkingsmateriaal heb. Ik weet niet hoe andere mensen dat doen. Ik dacht dat de meesten met overnachten ook wel in de familie zoeken, broers en zussen, tantes en ooms. Ja, ik zou eventueel nog een nichtje hebben waar hij eventueel wel naar toe zou gaan. En ik denk dat zij het ook geen probleem zou vinden. Maar dat is ook ver weg.*

Minder concreet, maar zeker niet minder belangrijk is de emotionele ondersteuning die opvoeders kunnen mobiliseren. Bij wie gaan ouders te rade wanneer zij zich afvragen of ze opvoedingskwesties wel goed aanpakken, of wanneer zo op zoek zij naar herkenning van als lastig ervaren situaties, met vragen als: eet jouw kind ook zo slecht?; of: is hij ook zo druk? De partner komt op de eerste plaats, zeker bij de meeste vaders (zie ook Busschots en Lauwers 1994). Voor **Luuk** ligt het bespreken van het wel en wee van de kinderen in dezelfde lijn als het voor elkaar klaarstaan bij praktische problemen.

Echt over opvoeding praten doet hij met z=1 vrouw, en buiten het gezin ook met z=1 schoonzusters. Die hebben ook kinderen, hebben op probleemscholen gezeten waar drugs verhandeld werden. Hoe je daar mee om moet gaan daar hebben ze het wel over: *ABij mijn vrouw thuis wordt heel veel gepraat, over problemen die er eventueel in de familie zijn, daar wordt heel veel over gesproken, en problemen met broers, zusters, kleinkinderen, het is maar net wie of wat, daar wordt over gesproken. Niemand heeft een psychiater of zo, daar houd ik dus helemaal niet van, dat lossen wij gewoon zelf op.* Verder praat hij niet veel over opvoeding, dat doet z=1 vrouw wel met haar zusters, problemen en onzekerheden hebben ze overigens niet veel met de kinderen. Luuk heeft een duidelijke mening over wat hij goed en fout vindt. In de opvoeding ziet Luuk weinig problemen; de kinderen weten wat ze wel en niet mogen. Toen ze klein waren af en toe een tik, nu weten ze het. Hij heeft weinig last van twijfels en onzekerheid, hij weet wat goed en fout is. Een grote mond, roken en drugs is "hartstikke verkeerd", en daar is hij keihard in. Ze moeten zelf maar weten of ze zich willen laten tatoeëren of met zo'n gabber kop gaan lopen, maar dan komen ze er niet meer in bij hem.

Ook **Agnes** gaat met dit soort vragen te rade bij familie, maar hier lijkt het motief veeleer ingegeven door het ontbreken van anderen. *ANatuurlijk zou ik daar wel eens met anderen over willen praten, maar ja, het is gewoon niet anders. Ik zou niet weten hoe ik dat, ja, we hebben niet zo'n hele grote kennissenkring. En dan ben ik ook niet iemand die met alles maar naar een ander toegaat. Ja, misschien ben ik best wel gesloten. Ook problemen zal ik niet zo gauw losgooien hoor! Nee, dat doe ik niet hoor!* In haar situatie, waar de verhouding met haar eigen familie verstoord is, en ook het contact met de schoonfamilie matig, moet ze heel veel alleen doen. Een schoonzus en een nichtje zijn de enige twee waarmee ze nog wel over opvoedingsperikelen spreekt. *AAls ik het er toevallig over heb, dan heb ik het er wel vaak met mijn nichtje over en haar moeder die woont daar vlak bij. Mijn tante dus. Als ik echt wat moet weten, ergens mee zit of ik weet niet hoe ik iets moet doen op wat voor gebied dan ook dan, dan ga ik het snelste naar haar toe. Of ik heb nog wel eens met m=1 schoonzusje.... daar praat ik toch echt wel een keer in de week of zo mee aan de telefoon. En dan hebben we het over van alles en nog wat, veel over de kinderen. En dan heeft zij ook zoiets van, ach joh, zo ging het bij mijn kinderen ook vroeger, weet je wel. Maar ja, dat zijn eigenlijk de enige twee of drie waarmee ik het erover heb ja. Ook omdat haar kinderen natuurlijk wat ouder zijn.* Agnes zou best meer mensen om zich heen willen hebben waarmee ze kon praten over opvoeding. Nu verkeert ze in onzekerheid over of ze het wel goed doet. Hier wordt tot op zekere hoogte in voorzien door informatieve

programma's op de tv. Agnes kijkt daar altijd naar, als ze weet dat ze er zijn. En uiteindelijk, als het echt serieus is, zou ze wel professionele hulp zoeken: *Als ik ergens echt niet uitkom, nee. Dan moet je wel. Je moet wel. Nee, dat zou ik wel doen. Zeker als het om de toekomst van je kind zou gaan. Dan zou ik het echt wel doen. Ik zou bij god niet weten waar ik naar toe moest maar dat zou ik dan tegen die tijd zou ik dat wel uitzoeken.*⁶

Een derde vorm van ondersteuning wordt gevormd door sociale activiteiten die met anderen worden ondernomen. Dat kunnen zowel activiteiten en bezoeken zijn die als gezin worden ondernomen, als individuele contacten. Individuele activiteiten komen verhoudingsgewijs niet zo veel voor bij de ouders die een familienetwerk hebben, deze contacten bestaan voornamelijk uit lidmaatschap of deelname aan verenigingsactiviteiten of sportclubs. Maar het zijn activiteiten die alleen ondernomen worden als *Alekker winkelen*⁷ (vrouwen), of knutselen, trimmen of fietsen (mannen). Bij de ouders met een familienetwerk worden vrij veel activiteiten met het hele gezin ondernomen. Dit is (met name in de weekenden) vooral familiebezoek, *Amet het gezin weg*⁸, of naar vrienden (meestal ook vrienden met kinderen).

Niet altijd worden dergelijke familiebezoeken met enthousiasme ondernomen, bij sommigen heeft het meer het karakter van een sociale verplichting, getuige bijvoorbeeld het citaat van **Agnes**: *Aa hoor maar het blijft echt in de familie. Ja, soms gaan we naar een kennis of ze komen hier. En ja, inderdaad wat ik zeg. We gaan wel eens naar een nichtje dan in Nijmegen of naar mijn tante in Noord-Holland. Het is een beetje te ver weg om dat vaak te doen. ... Ja, naar m-n schoonouders dan, en voor de rest gaan we eigenlijk niet zo veel naar anderen toe. We gaan natuurlijk wel één keer in de zoveel tijd ergens heen dat ik zeg, ja god ik moet dat contact een beetje onderhouden. Want het is gewoon zo, het is een beetje ingewikkeld allemaal. Mijn kant van de familie is een beetje uit elkaar gevallen. Dat moet ik zelf een beetje bij elkaar houden.*⁹

Luuk en zijn gezin daarentegen komen elk weekend wel bij familie of schoonfamilie langs: niet altijd heel uitgebreid, maar ze zien elkaar regelmatig, en wonen ook allemaal bij elkaar in de buurt.

Beide verhalen vestigen de aandacht op een andere belangrijke functie van een netwerk, namelijk die van referentiekader. Agnes geeft meerdere malen in het gesprek aan dat ze eigenlijk niet goed weet hoe anderen het aanpakken, en dat dat moeilijk opvoeden is, zo zonder voorbeelden. Bij gebrek aan voorbeelden in haar persoonlijk netwerk, kijkt ze naar voorbeelden op de televisie. *Of ik naar programma's kijk die met opvoeding te*

maken hebben? Ja, daar kijk ik wel vaak naar hoor. Ja, nou als er inderdaad programma's zijn die daar aan gewijd zijn dan kijk ik altijd. Informatieve programma's bijvoorbeeld ook, als ik even kan dan kijk ik ze... Ja, het is misschien toch ook weer de meningen van anderen dan. Vind ik toch wel leuk, interessant om dat aan te horen. @Zij ervaart heel sterk een grens tussen familie en buitenwereld. Ouders als Agnes willen met hun vragen anderen niet lastig vallen, maar vinden dat opvoeding binnen het gezin thuis hoort. Hun instelling is: Awe doen het zoveel mogelijk zelf@ Vaak hebben ze kleine netwerken, en lijkt het er meer op dat er sprake is van een soort Aterugval-optie@ ze moeten het alleen rooien en familie is dan nog het enige dat rest: familie als vangnet. Overigens is ook juist bij hen vaak de relatie met familie niet erg goed.

Voor Luuk is de (schoon)familie een constant en stabiel onderdeel van de context waarin hij zijn kinderen opvoedt. Het is niet zozeer een kwestie van daar bewust voor kiezen, als wel een proces dat zich met een grote mate van vanzelfsprekendheid ontrolt, en waarin het ook niet nodig is om zelf stappen te ondernemen. Hij is tevreden met de manier waarop het gaat en heeft geen eigen pad hoeven banen: hij is de weg gegaan die voor de hand lag en niet hoeven of willen breken met zijn achtergrond. Hij oriënteert zich duidelijk meer op de schoonfamilie dan op zijn eigen familie, vooral omdat het daar gezelliger is, iets wat hij als belangrijk kenmerk van zijn wereld ziet. De schoonfamilie is hechter dan zijn eigen familie, waar het niet erg gezellig was. Er is echter geen sprake van een breuk met zijn eigen familie, ze gaan op bezoek bij elkaars verjaardagen en ook aan het regelmatig bezoeken van zijn moeder in het verpleeghuis doet hij mee. Behalve dat familieleden op de drie verschillende terreinen (praktische-, emotionele- en sociale - steun) steun verlenen, vormt familie ook een belangrijk referentiekader: de afbakening van Awij@ en Azij@, met wie identificeer ik mij?

Luuk: *AAI die mensen die ik net genoemd heb, hebben eigenlijk dezelfde principes als wij hebben, ook degenen die geen kinderen hebben die vinden het goed zoals wij het doen. Zoals wij het doen, doen zij het ook. Bijvoorbeeld een peettante, die heeft dan geen kinderen, maar die vindt het leuk om met m-n dochter naar de stad te gaan. Die gaat dan net zoals wij, een beetje dollen, naar de Mac Donalds, een keer door de V&D en de C&A lopen en kleren passen en dat vinden ze gewoon leuk. Die doet volgens dezelfde principes als wij hebben, niet dat overdreven en niet uitgebreid zitten dineren en zo, gewoon: frietje, ijsje...@Luuk kan geen voorbeeld van een gezin bedenken waar het eraan toegaat zoals hij niet zou willen. Hij kent veel gezinnen: op de eerste plaats in de grote families waar zijn vrouw en hijzelf uit komen, en dan is er nog een omvangrijk buurtnetwerk. Van de familie is*

vooral de schoonfamilie belangrijk: het is een hele *Ahechte en fijne familie, van oudsher al een bekende naam omdat het een grote familie is, die hebben met niemand problemen.* Met de schoonfamilie (Luuks vrouw komt uit een gezin van elf) zitten ze ook in een koor en ze zien elkaar daar een paar keer per maand. Met z= eigen familie is het contact ook wel goed, maar dat komt toch op de tweede plaats: *ABij mijn vrouw thuis is alles heel gehecht, bij ons thuis is het ook wel gehecht maar als onze Jan verjaart dan ga je er naar toe, maar die zie je 1 of 2 keer per jaar. Maar bij mijn vrouw thuis zien ze elkaar wel een keer in de 2 of 3 weken. Die werken allemaal hard, allemaal, maar als er dan een fleske bier op tafel komt dan gaan we ook lekker zitten zuipen, dan gaan we lekker zitten feesten en drinken, als we op de fiets zijn, maar dat zijn we meestal wel.*

Het grote netwerk dat hij heeft is in veel opzichten een belangrijk referentiekader: het markeert als het ware de grens tussen Awij@ en Ade rest@. Zo zegt hij over één van zijn zwagers: *A...Pim, die zien we niet zo heel veel, die komt eigenlijk niet zoveel bij de familie, die is heel anders als wij. Hij is een ingenieur, die zoekt de natuur op, heel veel op vakantie, naar Japan of Indonesië. dat vindt hij veel belangrijker, maar is er iets aan de hand dan hoef je Pim maar te bellen en je kunt naar hem toe of hij komt hier, dat is geen probleem...(...) Wij zitten zondag 's morgens samen te buurten, gezellig een pilsje erbij, een beetje ouwehoeren. kijk, dat zal hij niet doen. hij zal er wel bij gaan staan, maar loopt een beetje rond en drinkt alleen koffie, af en toe een rode wijn.* Gezelligheid, meedoen, geen kapsones hebben zijn belangrijke ingrediënten van >zijn wereld=.

Degenen die vanuit een Aterugval optie@ een beroep doen op hun familie, zijn in dit onderzoek bijna allemaal laag opgeleid en hebben niet zo= goede band met hun familie. Bijna allemaal hebben ze kleine netwerken. Veelal is de relatie met de familie enigszins problematisch, of zijn er in het verleden conflicten geweest. Van hen kan gezegd worden dat ze over weinig sociaal kapitaal beschikken. Ouders die vanuit vanzelfsprekendheid een beroep doen op familie zijn ouders die in vrij stabiele situaties zijn blijven zitten: zelfde wijk, zelfde streek, zelfde klasse. De verhouding met de familie is doorgaans goed, de omvang van de netwerken wisselt, maar in termen van sociaal kapitaal zijn ze duidelijk vermogender.

4. Gemengde netwerken

Hoewel er geen ouders in dit onderzoek zijn bij wie familie geen rol speelt, zijn er wel ouders die naast hun familie ook regelmatig met anderen, met name vrienden, buurtgenoten en collega's, ervaringen en adviezen uitwisselen over de opvoeding van hun kinderen. In vergelijking met familienetwerken zijn gemengde netwerken overwegend groter van omvang. Ruim de helft van het aantal gemengde netwerken in dit onderzoek is groter dan 14 personen. Dit is in overeenstemming met uitkomsten van grootschalig onderzoek waarin naar voren komt dat opleiding samenhangt met de omvang van het persoonlijk netwerk. Hoog opgeleiden hebben in het algemeen een groter netwerk dan lager opgeleiden, waarbij de uitbreiding vooral veroorzaakt wordt door een groter aantal vrienden en kennissen (Van der Poel 1993).

Ook hier zal ik aan de hand van een beschrijving van twee verschillende ouders met een gemengd netwerk inzichtelijk maken hoe ouders gebruik maken van steun van een gemengd netwerk bij de opvoeding van hun kinderen.

Paulien heeft drie kinderen van 5, 8, en 10 jaar. Zij heeft een opleiding als bibliothecaresse gedaan en helpt nu mee in de boekhandel van haar man. Ze wonen in een middelgrote plaats in Overijssel, sinds tien jaar in dit huis in een middenklasse buurt. Het gezin is niet gelovig, ze kennen veel families via de kinderen van school. Haar netwerk is een groot, gemengd netwerk.

Joop, met wie we in het vorige hoofdstuk al kennis hebben gemaakt, is vader van een dochtertje van 7 jaar en werkt 38 uur per week als senior onderzoeker aan een universiteit. Zijn vrouw werkt 24 uur per week als jeugdbibliothecarus. Ze wonen zeven jaar in hun huis in een nieuwbouwwijk in Rotterdam. In deze wijk wonen overwegend gezinnen die als hogere middenklasse gekarakteriseerd kunnen worden. Er zijn veel werkende ouders in de buurt en Joop en zijn vrouw nemen deel aan de ophaalregelingen die de ouders onderling hebben georganiseerd. Hij heeft een klein, overwegend uit vrienden bestaand netwerk.

Bij de ouders met gemengde netwerken is het opvallend dat er een categorie mensen is waarvan ouders alleen voor de praktische, dagelijkse ondersteuning gebruik maken. Dit zijn overwegend mensen die of dicht in de buurt wonen, of in dezelfde situatie zitten (kinderen spelen samen, gaan naar dezelfde school of cursus). Met deze mensen is de band in de eerste plaats praktisch, en verder vrij oppervlakkig. **Paulien:** *Als ik ze niet kan halen uit school, dan gaat de oudste met een vriendje mee. Dan bel ik dus die ouders even op om te vragen of het goed is. Als het niet kan dan gaat hij naar de overbuurvrouw. Ik vraag eerst aan hem: Wat wil jij en dan vraag ik het aan de mensen. Voor die andere twee:*

Ans, moeder van vriendinnetjes. Als die niet kan: Laura. Dat is handig he, er zijn heel veel zusjes op school. Globaal gaan ze met moeders van vriendjes of vriendinnetjes mee en als dat niet kan gaan ze naar de buurvrouw en als dat niet kan gaan ze naar oma. Of die moeders vriendinnen zijn? ...Nou ja, ik drink ook wel eens koffie bij ze, ik denk dat je dat kennissen noemt.@

Vanuit eenzelfde belangensituatie is het dienst-wederdienst principe bij uitstek van toepassing op de dagelijkse onderlinge steun bij het halen en brengen van kinderen op de basisschool. In veel gevallen gaven ouders aan dat dat met een soort vanzelfsprekendheid tot stand kwam. Het kan echter ook iets zijn wat actief geregeld moet worden. Joop vertelt hoe zijn vrouw dat aangepakt heeft: *AWij hadden wel eens oppasproblemen op die vrijdagmiddag. En we zaten al te kijken of er iemand in de buurt dat misschien kon doen. En op een gegeven moment werd er een oproep gedaan om met Koninginnedag iets te doen. Het is een klein wijkje hier, maar in het midden heb je allemaal speeldingetjes. Elk jaar met Koninginnedag wordt door de bewoners hier wat gedaan. Een ochtend. Het stelt niet veel voor. Het is heel simpel. Maar het is altijd stervensdruk. En met Maureen die is, die heeft zich op een gegeven moment als vrijwilliger aangemeld met het oogmerk om contacten te krijgen voor die oppas. En ze zat altijd, op zich een mooie anekdote, ze zat: goh hoe moet ik dat aankaarten op een slimme manier. Dus daar zat ze maar over te puzzelen. En ze komt daar binnen die familie: O, god waar hebben wij de kinderen op school zitten?. Nou, die gaat daar en daar naar toe. O ja, hoe doe jij het met je oppas? Dus het werd haar eigenlijk in de schoot geworpen en... nou ja, er bestond al een systeem van halen en brengen waar verschillende families aan meededen en, nou ja van het een kwam het ander en zo hebben we dat geregeld.@*

Gaan deze ouders wel eens weg zonder de kinderen? De tendens is: Aals we ergens heen gaan, gaan de kinderen mee.@Vooral gebaseerd op een gevoel van Ade kinderen horen erbij@gaan ouders opvallend weinig zonder kinderen op pad. Zo zegt Joop op de vraag wat ze zouden doen als ze eens een weekend samen weg willen of moeten zonder dat hun dochtertje van zeven jaar mee kan: *ADan zouden we niet gaan... Nee, echt een heel weekend weg, dat Welmoed (dochtertje) meerdere nachten weg zou zijn? Zouden we niet gaan, nee. Eén nacht is wel te doen, is nog niet echt aan de orde geweest... Eén nacht in de week wel. Dan kan ze bij goede vrienden van ons of bij mijn moeder of bij, hoe heten ze, Michiel en Toos hebben we ook nog. Dat zijn vrienden die wat verder weg wonen. En daar kan ze in de regel altijd slapen. Bij een van de drie. Ja, je moet het een beetje verdelen hè?@* Joop verwijst hiermee naar de in zijn ogen behoorlijke belasting van anderen om zoiets

te vragen. Ook los van de noodzaak een goed logeeradres te hebben, is weggaan zonder kinderen niet iets waar veel ouders naar lijken te verlangen.

Uit logeren gaan kinderen nog wel eens, en dat is dan bijna altijd bij familie, en opa en oma staan daarbij nog altijd onbetwist bovenaan. Ook bij ouders die weinig op hun familie gericht zijn en veel meer met vrienden samen doen, is logeren van de kinderen bij opa en oma nog altijd in trek. Vanzelfsprekend alleen wanneer de verhoudingen niet al te zeer verstoord zijn en gezondheid en woonomstandigheden van de grootouders een logeerpartij toelaten. **Paulien:** *AZe gingen altijd naar opa en oma. Maar alle drie wordt een beetje veel. Nu twee naar opa en oma en één naar een vriendinnetje, waarvan ik de ouders al genoemd heb. Of naar ooms en tantes, ik heb twee broers, maar ook gaan ze wel naar schoonzussen of zwagers. Als het voor langere tijd is dan hoort daar meestal familie bij.*@

Met wie bespreken deze ouders hun vragen en twijfels over de opvoeding van hun kinderen? Met name moeders die een groot netwerk hebben, geven aan regelmatig met anderen hierover te praten. Wie die anderen zijn varieert: zowel het >buurtnetwerk=als (schoon)familie en langjarige vrienden worden hier genoemd. Het is, in tegenstelling tot de grote overeenkomst van familie als >logeeradres=, opvallend dat familie soms expliciet *ontbreekt* bij degenen waarmee gepraat wordt over opvoeding. Bij Paulien en Joop komen eerder vrienden in aanmerking om problemen aan te kaarten. Ze wekken de indruk er makkelijker en met meer mensen over te praten, waarbij ze dan later wel kijken of ze wat doen met die adviezen. Joop stelt dat opvoeding onderdeel is van wat je bezig houdt, dus praat je erover, op school, met vrienden, maar het krijgt natuurlijk niet hetzelfde gewicht. Afhankelijk van of het ouders zijn die het doen op een volgens jou goede manier, hecht je er meer of minder waarde aan. Op de vraag met wie praat je over je kind en opvoedingskwesties, zegt **Joop:** *ADaar heb je het over omdat het een deel van het gesprek is. (...) Dat zijn dingen die komen op het schoolplein aan de orde, als je met elkaar zit te Awijnen@, of desnoods mekaar in het winkelcentrum tegen het lijf loopt. Dat komt op allerlei momenten ter sprake. Het is niet zo dat we bepaalde mensen als een soort deskundige raadplegen. Dat niet. Het is ook niet zo dat de opvatting van iedereen even zwaar weegt. Nou bijvoorbeeld heel concreet. De opvatting van Bert en Lieneke (kennissen. LB) die zou dan heel gering gewicht krijgen. Dan komt bijvoorbeeld ter sprake mijn kind heeft slecht geslapen van de week. En dan hoor je hoe zij het doen. Goh wij hebben het zo gedaan. Of andersom. Maar het krijgt gering gewicht omdat ik niet zo veel fiducia heb in de manier waarop zij dat aanpakken. Voor zover je dat mag beoordelen hoor van een afstand.*@

Ook met z=1 moeder praat hij er wel over, maar ook aan haar mening kent hij niet al te veel gewicht toe, omdat ze naar zijn mening toch een wat simplistische kijk heeft. Ze raadplegen ook wel boekjes, waarbij hij achteraf vaak het gevoel heeft Adat hadden we zelf ook wel kunnen verzinnen@ Zijn netwerk bestaat uit meerdere circuits, die elkaar gedeeltelijk overlappen (schoolcircuit, oude vrienden, collega=s) Hij praat er ook met vrienden over die het allemaal al meegemaakt hebben, hun kinderen zijn de deur al uit maar ze kunnen zich goed inleven en zijn geïnteresseerd. Met collega's die kinderen hebben praat hij er ook wel over, hoewel dat toch vooral door zijn partner gedaan wordt op haar werk.

De stap naar professionele hulp lijkt vergeleken met Agnes en Luuk ook minder groot voor Paulien en Joop. De drempel is niet hoog: het is minder een toegeven van ik kan het niet=, maar eerder ook een bron van informatie, die kritisch wordt bekeken. Ze hebben er ook niet al te hoge verwachtingen van, gebruiken ervan wat ze nodig hebben en de rest niet. **Paulien:** *AKleine problemen die bepraten we eerst samen. (met partner LB) En dan met ouders van vriendjes, met leerkrachten waar ze op dat moment bij zitten, met vrienden. Wij hebben toch ook wel vrij veel vrienden met kinderen, die ongeveer dezelfde leeftijd hebben. Bijvoorbeeld Bert en Suzan, die ken ik al twintig jaar, die spreek ik iedere maand wel een keer... Ja, en bij grotere problemen... zou ik eerst met de leerkracht praten. Dan een huisarts, je hebt ook een schoolartsen team, dan kom je denk ik een heel eind. Verder heb ik een vriend die psycholoog is, ... dat zijn toch wel mensen waar ik vertrouwen in heb. Want als je zomaar naar een hulpverlenende instantie toegaat, dan ben je één van de zoveel, als je via zo iemand komt is de benadering toch anders.@*

Anders dan bij de ouders met familienetwerken, spreken deze ouders vaak ook individueel activiteiten of avondjes uit af. Met name vrouwen hebben nogal eens Avriendinnenclubs@, vriendinnen, of soms collega=s die al gedurende vele jaren eens in de zoveel tijd bij elkaar komen om van alles door te spreken. Dit zijn dan duidelijk activiteiten Avoor zichzelf@ Zo zit Paulien in een Aleesclubje@ met acht vrouwen, maar ook avondlijke telefonades kunnen die functie vervullen, zoals uit het volgende citaat duidelijk wordt:*AWe hebben nog vriendenstellen die nu wat verder weg wonen, en die we daardoor minder zien. Maar dat zijn voor mij vriendinnen die ik op mijn Abel-avond@ lekker ga bellen, op de bank met een borrel en dan wordt er natuurlijk ook over de kinderen het een en ander doorgesproken. Ja, echt wat er dan op dat moment speelt, dat wordt dan als vrouwen onder elkaar toch wel doorgenomen@* Bij de mannen gaat het vaker om werk gerelateerde contacten, zoals **Joop** die aangeeft: *A nou kijk, vaak mengt zich dat soort*

dingen met zakelijke dingen. Het komt bijvoorbeeld met enige regelmaat voor dat er een lezing of een presentatie is tot een uur of tien, en daarna ga je dan nog een paar uur in de kroeg ouwehoeren. En dat gaat dan over roddels, maar het gaat ook over voetballen, en dat soort dingen. Ook activiteiten als sporten, schaken en fietsen werden genoemd.

Wat is de betekenis van familie voor ouders in gemengde netwerken? Wat vinden ze vooral bij vrienden? Kunnen de voorbeelden van Paulien en Joop hier inzicht in geven? Zoals we bij het bekijken van de familienetwerken nader hebben uitgezocht waarom familie zo'n belangrijke plaats innam in het netwerk, lijkt het bij de gemengde netwerken zinvol om te kijken waarvoor vrienden geraadpleegd worden en waarvoor familie, en of er een verschil in betekenis is tussen die twee steunbronnen.

Hiervoor vestigde ik er al de aandacht op dat voor de meeste ouders met gemengde netwerken er een vrij grote groep mensen is op wie zij een beroep kunnen doen voor de dagelijkse opvang, met hen valt vrij gemakkelijk iets te regelen. In hun antwoorden geven ze aan dat ze uit op dit punt ruimschoots voldoende sociaal kapitaal bezitten. Tegelijkertijd zijn het wel mensen die hooguit als kennissen worden gekarakteriseerd: als ouders heb je met elkaar te maken en wederzijdse haal-, breng- en speel- afspraken van je kinderen vormen de aanleiding voor de contacten. Ook daar zijn overigens weer gradaties van vertrouwdheid in, zo zegt **Joop**, die drie adressen heeft waar zijn dochter altijd heen zou kunnen: *A Kijk, daarnaast zijn er wel meer mensen aan wie we wel zou kunnen vragen. Maar dat is allemaal wat moeilijker. Ik bedoel, Welmoed heeft een aantal vriendjes, vriendinnetjes in de klas met wie ze graag omgaat. Soms spelen de kinderen hier, zij gaat wel eens daar. En stel nou dat ik een uurtje later terug ben, dan kan je er op aansturen dat Welmoed daar speelt. En dan spreek je af dat je ze later haalt. Maar dat is toch een moeilijkere manier van vragen dan bij de mensen die ik net noemde, want daar kan je blind op varen. En bij die anderen is het allemaal wat omzichtiger. En dan gaat het om een stuk of drie, vier gezinnen.* Voor het maken van de afweging op wie je nu wel en op wie je niet al te vaak een beroep kunt doen, om de gewenste sociale nabijheid respectievelijk afstand in stand te houden, is een goed werkende sociale antenne nodig. Vooral bij werkende ouders, die ruim vertegenwoordigd zijn bij de groep met gemengde netwerken, zijn de marges waarbinnen de opvang geregeld wordt vaak krap, en kan er niet al te eenzijdig een beroep worden gedaan op beschikbaarheid van anderen, wanneer men zelf niet tot wederdienst in staat is. Het in evenwicht houden van de balans tussen geven en nemen vergt dan de nodige sociale navigatiekunst (zie ook

Komter e.a. 2000). Een andere mogelijkheid waarvan nogal eens gebruik gemaakt wordt is een beroep doen op familie, veelal grootouders of (schoon)zusters. Hier kan met minder »berekening« een beroep gedaan worden op hulp, omdat de wederzijdse betrokkenheid groter is. Voorwaarde is dan wel dat de familierelatie niet verstoord is. Het punt van de gewenste afstand speelt zeker een rol als het gaat om emotionele ondersteuning, het bespreken van vragen en twijfels over opvoeding. Het betreft hier een soort contact waarbij je meer van jezelf laat zien, een grotere mate van »disclosure«, en dat is een punt dat juist in familierelaties wel eens heel beladen kan zijn. Het maken van andere keuzen in het leven, en daarmee samenhangend ook in de opvoeding van je kinderen kan confronterend zijn wanneer ze afwijken van wat grootouders hoopten, al of niet in stilte. Hulp aanvaarden kan tot gevoelens van afhankelijkheid leiden.³ Hoe het zij, het is opvallend dat ouders met gemengde netwerken juist voor emotionele ondersteuning en advies overwegend met vrienden praten, en weinig met familie. Familie, en met name opa en oma, worden wel regelmatig met het hele gezin bezocht, zijn aanwezig op verjaardagen, en vormen het meest voorkomende logeeraf adres voor kinderen.

Een ander belangrijk punt is de structuur van het netwerk. De meeste gemengde netwerken hebben een behoorlijk open structuur, waarin verschillende »circuits« zitten. De meest belangrijke zijn een familiekring en een vriendengroep. Verjaardagen vormen in dit opzicht een interessant fenomeen: meestal is dat de plaats waar beide kringen met elkaar in aanraking komen. Over het algemeen zijn het gescheiden kringen, maar in de loop van de tijd, als de vriendschappen lang genoeg stand houden, kennen familieleden en langjarige vrienden elkaar dan ook. **Paulien:** *ANee, die mensen kennen elkaar onderling niet, nee hoor. Familie kennen elkaar. En de anderen, ja die kennen elkaar omdat het mensen zijn die ik via de opleiding ken, of omdat het mensen zijn die wij hier in de stad kennen. Of omdat ze elkaar hier wel eens zien, toevallig op verjaardagen.* **Joop:** *Nou, de mensen van school die kennen elkaar allemaal. Laat ik maar zeggen je hebt, zeg maar, het schoolkring en Thea en André zijn dat eigenlijk ontstegen. Om het zo zeggen. En daarbuiten heb je weer een ander kring van verschillende contacten. Je hebt de verjaardagen, en natuurlijk vrienden.* **Al** met al hebben deze netwerken dus een vrij open structuur, en vormt de omvang van de grotere netwerken een aanwijzing voor een groot sociaal kapitaalbezit van deze ouders.

5. Opvoedingsnetwerken en opvoedingsthema's

In deze paragraaf wil ik aandacht besteden aan de vraag of er sprake is van een samenhang tussen de opvoedingsthema's en de samenstelling van de netwerken. Het gaat er nu om vooral te beschrijven of er sprake is van een samenhang en hoe die er dan uit ziet, zonder te suggereren dat deze samenhang ook een verklarend karakter heeft. Het thema opleiding wordt het duidelijkst naar voren gebracht door ouders met een familienetwerk. De nadruk op leren en fatsoen werd duidelijk verwoord door Agnes en Luuk, de twee lager opgeleide ouders met familienetwerken die in dit hoofdstuk ten tonele werden gevoerd.

Luuk: *Alk hoop dat ze goed terechtkomen. Dat ze een leuke baan hebben, dat hoeft echt geen doctorandus ofzo te zijn, absoluut niet. Ja gewoon, hoe moet ik dat zeggen? Een kantoor opleiding ofzo, ik weet niet hoe ik dat moet zeggen, of iets in het maatschappelijk gebeuren, wel een beetje een behoorlijke job. Ik zal er alles voor over hebben om mijn kinderen een diploma te laten halen. Onze oudste doet dan VWO en ik zal er hard aan werken om die daar een diploma voor te laten halen. Het schijnt zes jaar te duren, als je een VWO diploma hebt dan kun je elke richting in. Lea, die is iets minder, als die MAVO haalt ben ik ook al tevreden. Niet dat ze zeggen: studeren en studeren en studeren. Dat hoeft allemaal niet. Tandarts- assistente, ik noem maar heel iets anders, als ze zoiets zijn, gewoon werk.*@Het gaat Luuk niet zozeer om het behalen van een zo hoog mogelijke opleiding, maar eerder om een behoorlijke opleiding waarmee een fatsoenlijke baan binnen bereik komt. Het moet een baan zijn waarmee een goede boterham te verdienen is, maar waarbinnen toch zeker ook mogelijkheden liggen om iets te doen wat ze leuk vinden.

Agnes: *Wat ik belangrijk vind? ...Nou, hij moet zichzelf blijven in ieder geval, hè. Zoals hij is, wat erin zit moet eruit komen. Ja vind ik wel, op zijn manier, hoe die dan ook wordt. Ja, weet je, het kan me eigenlijk helemaal niet zoveel schelen. Als hij maar gelukkig wordt. (...) Kijk, het is een jochie dat iets met zijn handen zal gaan doen. Hij is heel handig in bepaalde dingen, daar heeft ie ook echt wel oog voor. En ja ik hoop wel dat hij daar iets in zal vinden. Maar wat ik al zeg, ik weet niet hoe zijn verloop op school en alles gaat. Ja, god hij zal natuurlijk een vak moeten gaan leren straks. Maar ja, hij moet zelf wel een beetje gaan ontdekken wat hij echt leuk vindt, en waar hij goed in is. Dat probeer ik gewoon extra te stimuleren. Kijk een echt studiehoofdje zal het nooit worden. Dat is gewoon zo, het is een jochie wat echt straks een vak gaat leren.*@De meeste van deze ouders hebben voor hun

kinderen dus *Abegrensde aspiraties*[@] (MacLeod 1987; Kuipers 1994). Weliswaar verwachten zij dat hun kinderen liefst wat hoger opgeleid eindigen dan zijzelf, en in ieder geval niet lager, maar de opvatting dat deze opleiding voor hun ook de mogelijkheid biedt om zich te ontplooiën in *leuk werk*, is ook duidelijk aanwezig. De angst voor een maatschappelijke daling of ontsporing van kinderen is wellicht een heel algemeen motief voor ouders, maar wordt door veel laag opgeleide ouders expliciet verwoord. In een aantal gevallen vertelden ouders dat zij in hun omgeving ook kinderen zien die het *Averkeerde pad*[@] zijn opgegaan en hard op weg zijn in een kansloze onderklasse terecht te komen. Zij zijn op hun hoede voor de slechte invloed die dat kan hebben op hun eigen kinderen. Veel ouders voelen zich op dit punt nogal machteloos, getuige de volgende citaten. Agnes maakt zich zorgen om de slechte invloed van kinderen uit de klas van haar achtjarige zoon: *Alk heb toch wel misschien meer angsten als andere moeders en dat heeft toch wel een beetje met school te maken, de school waar hij nu zit heeft toch wel een bepaald slag kinderen. Uit hele verschillende milieu's. En ik moet ook eerlijk zeggen dat als je hoort wat die kinderen allemaal er uitflappen, op die school dan, heb ik zoiets van dan moet je toch wel extra alert zijn dat dat niet de verkeerde kant opgaat. Gelukkig ziet hij zelf toch in wat goed en niet goed is. Hij komt met verhalen thuis, nou ja het roken bijvoorbeeld op het schoolplein, nu al, kan je nagaan, zit je daar op de basisschool. Ja en gewoon de schuttingtaal die er uitgesproken wordt. Dat is echt niet normaal hoor wat je daar allemaal hoort. Echt schuttingtaal. Ik zeg nou, dat is helemaal niet leuk. (...) Ik hoop gewoon dat hij een beetje in een normaal milieu blijft hangen. Ja, god je ziet echt kinderen, die ouders dat zijn echt criminelen. Dus ja, kijk die kinderen die krijgen dat al van huis uit mee. En ja, dan wil hij daar wel eens mee spelen, met die kinderen. Nou ik vind het niet goed als hij daar naar toe gaat. Ik zeg als je dan met iemand wil spelen, breng ze dan maar hier naar huis want dan heb ik er nog zicht op. Maar ik laat hem daar niet spelen.*[@]

Wat vooral lijkt te spelen is dat ouders zich zorgen maken over het in contact komen met slechte invloeden van andere jongeren, vooral drugsgebruik als voorportaal voor verdere ellende. Dit zijn groepen waar zij mee te maken hebben door hun woonsituatie, waarmee hun kinderen op school zitten. Controle, zolang het nog kan, is wat ouders als Agnes en Luuk hiertegen inzetten. Ze zijn heel duidelijk in de veroordelingen van gedrag dat hen niet aanstaat. **Luuk:** *Alk hoop dat er geen rotzooi komt of dat ze zichzelf laten tatoeëren of weet ik veel. Dat soort dingen wil ik absoluut niet. Als ze dat wel willen dan moeten ze dat zelf weten, maar drugs en al die toestanden of dat gabberen dat tegenwoordig in is, ze moeten dat helemaal zelf weten, maar ze komen hier niet met zo'n kop*

(gabberstijl) binnen. Nee, we bereiden ze voor met alles, en ik zeg het meteen. En komen ze dan thuis met iets dan zeg ik: nee dat kan zo niet, en dan moeten ze bijvoorbeeld hun haren maar weer laten groeien, en nagels knippen, ik heb een gruwelijke hekel aan lange nagels, dat vind ik ordinair. Die meiden hebben allebei heel graag lange nagels, maar dan zeg ik: dat vind ik niet mooi, die nagels gaan er dadelijk af, en dan pak ik een schaar en begin zelf en dan op een gegeven moment gaan ze eraf, dan geven hun toe.®

Sommige ouders gaan tot actie over, halen hun kinderen van school, of proberen te verhuizen naar een andere buurt. Een ander punt van actie is om hun kinderen zelf in ieder geval de regels van het fatsoen bij te brengen. Door veel ouders uit deze groep wordt benadrukt dat je netjes en fatsoenlijk gedragen van groot belang is. Door te weten hoe je je moet gedragen en dat ook te doen kun je afstand houden tot kinderen die dat niet doen en wiens ouders hen dat blijkbaar niet geleerd hebben. Fatsoen fungeert dan als bewaker van het in stand houden van de gewenste afstand tot een onderklasse.⁴ Fatsoen wordt in ieder geval veel benadrukt door ouders met een familienetwerk. **Agnes:** *AJa, beleefd zijn, beetje netjes spreken en ja, hij moet zich gewoon gedragen. Wat hij later doet, ja, god dat kan altijd nog alle kanten op. Hij moet wel zichzelf blijven dat wel, maar er is natuurlijk wel een verschil tussen fatsoen en geen fatsoen. Dat probeer ik wel een beetje in de hand te houden.®* Zich houden aan groepscode van gewenst gedrag, dat Luuk belangrijk vindt, valt ook onder sociale vaardigheden, maar is meer op aanpassing dan op eigenheid gericht. *AJa, dat ze spontaan zijn en blijven, dat vind ik wel belangrijk. Een teruggetrokken leven dat vind ik niet leuk. Heel toevallig heeft ons Mona een vriendin waar geen woord uit te krijgen is: op school niet, onder het fietsen naar school niet en thuis komt er ook helemaal niets uit. Mona zegt zelf ook dat Katja helemaal niets zegt, daar zit niets in. Andere vriendinnetjes die hebben een flinke babbel, geen grote mond, maar die zijn spontaan met elkaar bezig. Dat stille en terughoudende, daar ben ik niet voor.®*

In familienetwerken in dit onderzoek zien we dus dat vooral het eerste thema, het belang van opleiding, en het derde thema, en dan vooral het hebben van respect voor anderen, belangrijk gevonden worden. Sociale klasse, waarvan het opleidingsniveau een belangrijke indicator is, lijkt hierbij een belangrijke rol te spelen. Zowel ouders die het opleidingsthema als belangrijk naar voren schoven, als de ouders die een familienetwerk hebben, zijn overwegend lager opgeleid. Er zijn ook lager opgeleide ouders die geen uitgesproken familienetwerk hebben en die toch het belang van opleiding benadrukken, zoals bijvoorbeeld Aysel. Zonder uitspraken te doen over

oorzaak en gevolg, kan in ieder geval geconcludeerd worden dat er sprake is van een samengaan van deze dingen.

Een soortgelijke ›clustering‹ lijkt er te zijn bij het tweede thema van de individualistische waarden, en het aspect van de sociale vaardigheden met een gemengd netwerk. Deze ouders zijn overwegend hoog opgeleid. Ouders die het belang van waarden van zelfsturing benadrukken, zijn vooral te vinden onder degenen die een gemengd netwerk hebben. De ›voorbeeldcases‹ die in hoofdstuk 4 besproken zijn, Alfons en Joop, zijn beiden vaders met een gemengd netwerk. De samenstelling van het netwerk van Joop is al aan de orde geweest, voor Alfons geldt dat er in zijn netwerk ook duidelijk sprake is van een zelf samengesteld netwerk, waarin een tweedeling zichtbaar is. Waar het de familie kant betreft, zijn het vooral zijn ouders waarmee hij een goede verhouding heeft, de verhouding met zijn broers en zuster noemt hij Aluchtig®. In een aantal opzichten is hij duidelijk zijn eigen weg gegaan, maar als familie hebben ze toch een goede band, zij het dat het belangrijk lijkt dat er toch een zekere afstand gewaarborgd blijft. **Alfons** vestigt de aandacht op de moeite die het in sommige gevallen kost om zo'n eigen weg vol te houden, met name waar het ongewenste adviezen van familie en anderen betreft: *AMensen die zich ongevraagd bemoeien met hoe je je kinderen opvoedt? Ja, die zijn er natuurlijk ook: dat is in ieder geval mijn schoonmoeder. Dus die is nog weleens geneigd om adviezen te geven, waar je vervolgens weer je weg mee moet zien te vinden. Dat vind ik op zich niet zo lastig, want het blijft vaak toch nog een beetje op afstand. Maar soms betekent dat dat je daar echt omheen moet zeilen. En dat doen we heel bewust, want dat zijn gewoon onzinnige adviezen over het algemeen. Ik bedoel in zekere zin zijn wij allebei ontevreden over de manier waarop wij zijn opgevoed. Dus adviezen uit die hoek zijn over het algemeen ook niet zinnig. Nou, mijn ouders zijn helemaal niet geneigd om daar ook maar iets in te doen. Maar mijn schoonmoeder heeft wel ideeën daarover. En soms is het ook heel leuk hoor. Het is niet altijd negatief, maar soms is dat echt van de orde dat je zegt van: categorie prullenbak.® Hij wil zelf de mensen selecteren met wie hij over opvoedingsvragen praat, en voor het merendeel zijn dat geen familieleden, maar juist vrienden die hij vaak al bijna twintig jaar kent, en gelijkgezinden, ›geloofsgenoten‹ die eenzelfde levensoriëntatie hebben als hijzelf en zijn partner. Hij geeft aan dat het de nodige sociale vaardigheden en tact vereist om dit netwerk zelf te regisseren en te voorkomen dat mensen dichterbij komen dan je zelf wilt. Hij vindt het soms pijnlijk om daar mee geconfronteerd te worden: **A Nou, dat is altijd wel effe slikken. Vaak is het dan***

je realiseren dat je dus te open bent geweest. Er is een soort onzichtbare auto-immuniteit die je moet verzorgen rondom je gezin. En soms vergeet je dat. Dan gun je mensen te veel ruimte en dan laat je te veel zien. En daarmee word je kwetsbaar. Sommige mensen kunnen daar heel goed mee omgaan en andere mensen die hebben dan zoiets van: »Oh, zit dat zo. Nou, daar weet ik nog wel wat op.« En dan moet je zeggen van: »Ho!« En soms lukt het om het naar boven te halen en het gewoon te melden. Maar dan...dat is al echt soms hoor. Meestal betekent dat dat je dan voorlopig even zegt van: nou, dat contact moet gewoon wat dunner, even een tijdje wat minder want dat gaat gewoon niet goed.» Niet alleen inhoudelijk, maar ook in de vormgeving van zijn netwerk en het »werk« dat hij daarin stopt om het te maken zoals hij wil, geeft Alfons blijk van het belang dat het tweede en het derde thema, het beheersen van sociale vaardigheden, voor hem hebben.

Ook **Paulien**, van wie het gemengde netwerk hiervoor werd beschreven, refereert aan het tweede thema en aan het belang van sociale vaardigheden. Ze vertelt over de duidelijke regels die zij hebben voor hun kinderen en wat de achtergrond daarvan is: *AJa, heel duidelijke regels, omdat... ja,... in de maatschappij kun je ook niet altijd je gang gaan. Dat is natuurlijk heel algemeen, maar daar komt het wel op neer. Ik denk dat je goed moet weten dat je verantwoordelijk bent voor wat je zelf doet, en ook voor elkaar, dat je ...niet dingen kunt afschuiven. (...) Dat denk je niet de hele tijd, maar dat is bijvoorbeeld wel de achtergrond bij zo'n schoolkeuze hè, dat we wel gekozen hebben voor een Montessori school, omdat dat een onderwijssysteem is dat heel erg de nadruk legt op zelfstandigheid, jezelf kunnen redden, beetje assertief zijn. Maar ook veel aandacht geven aan allerlei creatieve dingen. Dat het niet belangrijk is om alleen maar heel goed te kunnen lezen of rekenen of schrijven. Maar dat het ook belangrijk is om andere vaardigheden, sociale vaardigheden te hebben, ... dat je hobby's hebt waarmee je je vrije tijd kan vullen en dat je daar ook contacten mee legt. Dat vinden wij heel belangrijk.» Niet alleen in de schoolkeuze, maar ook in de thuissituatie is het aanleren van sociale vaardigheden die op overleg gericht zijn belangrijk: *A Nou, bijvoorbeeld: je zet niet zomaar de tv aan als er meer mensen in de kamer zijn. Ja, dan moet je dat dus even overleggen hè. Niet als hier allerlei mensen zitten, binnenkomen en: Nou hup, en nou ga ik tv kijken. Dat vind ik dat dat niet kan. Dat moet je even overleggen. Dan kan het misschien ook wel. Het is niet zo dat ze geen tv mogen kijken, maar niet zo van: nou, ik verveel me dus iedereen past zich maar aan, aan wat ik wil. Daar worden aardig wat discussies over gevoerd hoor. De kinderen met z'n drieën dan vooral. De een wil dit en de andere...Maar daar komen ze meestal toch uit.**

Dan is dat verschil in leeftijd vrij groot want die oudste die vindt heel andere dingen leuk dan de jongste. Die moeten wij dan een beetje beschermen, vandaag Jeugdjournaal en het Klokhuis, en niet een of andere aktieserie...@

Wat vindt zij verder nog belangrijke waarden voor haar kinderen? Ook hier noemt zij vooral elementen die onder het tweede en derde thema vallen, als zelfvertrouwen hebben, zeker zijn van jezelf en een sociale instelling hebben. *ADat ze zich een houding geven, zichzelf weten te redden. Dus dat is uiteraard, dat je je eigen kostje kan verdienen, iets geleerd hebt waarmee dat kan. Maar ook dat ze zoveel zelfvertrouwen hebben, dat als ze ergens komen dat ze zich daar niet ongelukkig voelen. Dat geldt voor allerlei situaties, als ze bij mensen thuis komen, als ze op school komen, op sporten komen. Dat je je prettig voelt en niet onzeker bent over hoe je je moet gedragen. (...) En dat geldt ook als ze bijvoorbeeld ruzie hebben met een vriendje of vriendinnetje, dan kan je kinderen natuurlijk altijd dingen uit handen nemen, alles voor hun proberen te regelen. Je kunt ook aangeven van: probeer het eerst maar eens zelf. En dat is ook de lijn op zo'n Montessori school: dat je het zelf doet. Alle leermaterialen zijn daar ook op afgestemd, dat je het zelfstandig kunt doen. Dat de fout zich vanzelf corrigeert. En zo werkt dat met allerlei dingen. (...) ...Ja, en ik vind het belangrijk om ze te leren dat je ook moet zorgen voor andere mensen. En ja, hoe doe je dat? Dat begint toch wel met familie, waar je bij ziekte en gezondheid voor zorgt. Mijn vader is op het ogenblik ziek, nou dat zien ze gewoon dat je daar dan extra dingen voor doet. We hebben een hele oude buurvrouw, die is 95. Dat je daar ook wat aandacht aan besteedt. Dat je eens even oppast op kinderen van mensen, die moeilijkheden hebben. En ook als het op zo'n moment eigenlijk niet schikt. Dat je daar zelf ook een keer wat voor aan de kant zet. Maar ook andere dingen, een doos kleren naar een kindertehuis sturen, daar betrek je ze dan bij. Ze hebben twee dozen gevuld, in de klas gevraagd aan kinderen om dingen die wij zelf niet hadden, iets gekocht om er in te doen. Zo laat je ze dat een beetje zien. Als het gaat om presteren op school, dan benadrukt Paulien vooral het belang van Aïn balans zijn@, en het Apresteren van kinderen binnen hun eigen mogelijkheden.@Om zich heen ziet zij vooral ouders die zich erg druk maken om hun kinderen vroegtijdig te laten testen en snel de school te laten doorlopen. Ze zet zich sterk af tegen deze strategie.*

6. Conclusie

We hebben in dit hoofdstuk gekeken naar de netwerken die van belang zijn voor ouders bij de opvoeding van hun kinderen. De achtergrond van waaruit deze vraag aan de orde gesteld is, wordt gevormd door veranderingen in de samenleving op het terrein van sociale verbanden. Alom wordt gesproken van een vergaande individualisering van de samenleving, die nu ook doorgedrongen zou zijn tot het gezin en de familie. Is het zo dat het belang van familie als referentiegroep en als bron van steun voor opvoeding afneemt? Voor welke ouders geldt dat? Daartoe herneem ik nog eens de twee typen netwerken die ik in dit hoofdstuk heb onderscheiden.

Samenstelling van de netwerken.

Het bleek zinvol om een onderscheid te maken naar netwerken die voornamelijk uit familie bestaan, en netwerken die naast familie ook veel vrienden en kennissen omvatten. Het eerste type netwerken heb ik *familienetwerken* genoemd, het tweede *gemengde netwerken*. De gemengde netwerken zijn doorgaans groter dan de familienetwerken. Dit komt omdat er in deze netwerken ook vrienden en kennissen een belangrijke rol spelen. Daarnaast is er ook binnen deze gemengde netwerken een deel familie. De simpele conclusie is dan ook dat bij alle ouders in dit onderzoek familie op de een of andere wijze een rol speelt bij de opvoeding van de kinderen. Dat kan een negatieve rol zijn, maar aanwezig is zij steeds. Opmerkelijk genoeg vormt familie ook bij ouders die geen goede verhouding met hun familie hebben, nog steeds de basis van het opvoedingsnetwerk.⁵ Het lijkt erop dat familie het meest *centrale* gedeelte van het opvoedingsnetwerk vormt, zodat er ook hoger opgeleiden met een familie netwerk zijn. Immers, niet iedereen die hoger opgeleid is heeft een groot netwerk.

Een tweede conclusie aangaande de samenstelling van de opvoedingsnetwerken is dat zij overwegend uit vrouwen bestaan. Vergeleken met de verhoudingen die de ouders zich uit hun eigen opvoeding herinneren is er zonder twijfel sprake van een veel grotere participatie van vaders, en dat geldt zeker voor de ouders die in dit onderzoek an het woord komen. Over deze verschuivingen naar een minder uitgesproken sekse specifieke taakverdeling tussen zorg en arbeid en alle haken en ogen die daaraan zitten is overvloedig gepubliceerd. Tegelijkertijd is ook duidelijk dat sommige taken en gebieden overwegend door vrouwen gedaan worden. Afgezien van het feit dat in informele netwerken vrouwen vaak duidelijker aanwezig zijn, meer sociale contacten regelen dan mannen, is dit opnieuw een ondersteuning voor de vaak gehoorde bewering dat het moeders zijn die de regie en het overzicht, de regelklussen op zich nemen.⁶

In grootschalig onderzoek naar de samenstelling van sociale netwerken in Nederland werd gevonden dat er een duidelijke samenhang is tussen opleidingsniveau en de samenstelling van het persoonlijke netwerk (Van der Poel 1993). Van der Poel vond in zijn onderzoek dat de omvang van het netwerk stijgt met het opleidingsniveau, en wel voornamelijk doordat het aantal vrienden en collega's toeneemt. Hoe is dat met de netwerken die betrekking hebben op een specifiek gebied, zoals in dit onderzoek de opvoedingsnetwerken? Is de hier gemaakte tweedeling tussen familienetwerken en gemengde netwerken ook te karakteriseren in termen van opleidingsniveau? Dat bleek inderdaad het geval. Hoewel bij kleine onderzoeksgroepen rekening moet worden

gehouden met de mogelijkheid van toeval, kon hier een duidelijk samengaan van lage opleiding met een familienetwerk, en van hoge opleiding met een gemengd netwerk geconstateerd worden.

netwerken als sociaal kapitaal

Eerder werd aangesloten bij de stellingname van Beck en Beck-Gernsheim (1995) dat individualisering op het niveau van het persoonlijke leven vooral neerkomt op de noodzaak om zelf regisseur te zijn van je leven. Een onderdeel hiervan is het samenstellen van een sociaal netwerk (Komter e.a 2000). Het sociale netwerk kan gezien worden als een uitdrukking van het sociale kapitaal van ouders. Komter e.a. verduidelijken deze kapitaal soort aldus: #Waar het economisch kapitaal van mensen kan worden afgelezen aan hun bankrekening en het *human capital* in de hoofden van mensen zit, heeft sociaal kapitaal betrekking op de structuur van sociale relaties. Om sociaal kapitaal te bezitten moet een persoon verbonden zijn met anderen. Wie verbonden is met anderen en wie in staat is hulpmiddelen - emotioneel, materieel en informatief - te mobiliseren uit het netwerk waar hij of zij deel van uitmaakt, is beter af dan anderen. (ibid:32). Kortweg: #Social capital is a product of embeddedness# (Portes 1995:13). De mate waarin ouders steun kunnen mobiliseren uit hun opvoedingsnetwerk zegt iets over hun sociaal kapitaal . Ik heb gevraagd bij wie ze terecht konden voor praktische en emotionele steun; ouders die een beroep kunnen doen op veel mensen, familie of vrienden, lijken beter af te zijn dan ouders die aangewezen zijn op de steun van enkelen. De omvang van het netwerk zegt dus iets over de mate waarin mensen over sociaal kapitaal beschikken. Ouders met grotere netwerken beschikken over meer sociaal kapitaal dan ouders met kleine netwerken. Gemengde netwerken zijn globaal gesproken wat groter dan familienetwerken. Er is met andere woorden - niet onverwacht - een samenhang tussen opleidingsniveau en sociaal kapitaal.

samenhang netwerken en thema's

Niet alleen als ondersteuning bij het opvoeden van kinderen kan het beschikken over sociaal kapitaal voor ouders van belang zijn, maar ook als verworvenheid die zij hun kinderen mee willen geven. In dat laatste geval betreft het dus sociaal kapitaal als thema in de opvoeding, en dat is de wijze waarop het in het vierde hoofdstuk aan de orde is gesteld, namelijk als onderdeel van het derde thema: het verwerven van sociale vaardigheden op maat (thema 3b). De vraag die zich dan opdringt is of het juist ouders zijn die zelf over veel sociaal kapitaal beschikken, die het ook voor hun kinderen belangrijk vinden. Of mogelijk juist het tegenovergestelde: zijn het misschien vooral ouders die de steun zelf ontberen, die sociaal kapitaal voor hun kinderen grote prioriteit geven?

Wanneer we de indeling in netwerken die we in dit hoofdstuk gemaakt hebben, hernemen en bezien of er een samenhang is met de thema's die ouders van belang vinden, kunnen we het volgende concluderen. Ouders die familienetwerken hebben benadrukken vooral de thema's 1 en 3a (opleiding en respect voor anderen), terwijl ouders met gemengde netwerken vooral thema 2 en 3b (individueel welbevinden en sociale vaardigheden) verwoorden. Ofwel, ouders die zelf over meer sociaal kapitaal beschikken, benadrukken het ook voor hun kinderen het meest. Ouders die het alleen moeten rooien, lijken het belang van sociaal kapitaal ook voor hun kinderen niet als opdracht te formuleren.

soorten steun en netwerken

Een derde manier waarop we nog naar netwerken kunnen kijken is te zien of er sprake is van een ander 'soort steun'. In onderzoek naar opvoedingsondersteuning is het vrij gebruikelijk om het belang van verschillende steunbronnen te operationaliseren aan de hand van de gebruiksfrequentie. Steunbronnen met een lage gebruiksfrequentie worden geacht ook van minder belang te zijn (Rispen e.a. 1996). Uit de gesprekken in mijn onderzoek werd duidelijk dat het belang van steun niet te vangen is in de frequentie van de gesprekken. Een minder frequent contact met een goede vriendin of een ouder kan evengoed heel zwaar wegen, vanuit een gevoel van betrokkenheid op afstand: Aals er wat is, kan ik altijd bij haar terecht. Deze bevindingen nuanceren uitkomsten van grootschalig onderzoek (Rispen e.a. 1996), waar geconcludeerd wordt dat ouders nagenoeg alleen met hun partner over opvoedingsproblemen praten.⁷

Niet alleen in de samenstelling van de opvoedingsnetwerken is een tweedeling te maken, maar ook wanneer we kijken naar de soort steun die verleend wordt, is er een daarmee samenhangend verschil te constateren. Er is hier enige gelijkenis met het onderzoek van Oosterbaan en Zeldenrust (1988) naar hulpzoekend gedrag bij echtscheiding. Zij waren geïnteresseerd in de samenhang tussen netwerkkenmerken, probleembeleving en hulpzoekend gedrag. Daartoe maken zij een onderscheid tussen open en gesloten netwerken, voor deze keuze baseren zij zich uiteindelijk op Bott (1957). Op basis van haar studie worden enerzijds hechte, gesloten netwerken onderscheiden, die vooral op familie georiënteerd zijn, en veel voorkwamen in traditionele ambachtelijke milieus, waarbij bovendien sprake is van een geringe geografische (en vaak ook sociale) mobiliteit. Anderzijds zijn er open netwerken, die juist meer op vrienden georiënteerd zijn, en vooral voorkomen in geografisch- en sociaal mobiele milieus, waarin overwegend hoger opgeleiden verkeren. Zij vonden bevestigd dat mensen in open netwerken meer gebruik maakten van en aansluiting vonden bij, professionele hulpverlening. Daarentegen bleken mensen met een gesloten netwerk niet binnen hun netwerk steun te ondervinden bij (echtscheidings)-problemen. Er werd wel praktische hulp gegeven, maar er werd niet gepraat. Daarentegen overheersten eerder gevoelens van eer en schaamte; de netwerkliden waren "too close for comfort". In mijn onderzoek naar opvoeding ben ik een zekere mate van terughoudendheid alleen tegengekomen bij slechte verhoudingen tussen de opvoeders en hun ouders, en bij de ouders met gemengde netwerken, die vooral voor emotionele steun eerder bij vrienden aanklopten en liever niet bij hun eigen ouders.

Het lijkt erop dat binnen familienetwerken sprake is van een meer omvattende en ongedifferentieerde vorm van ondersteuning, terwijl binnen gemengde netwerken de steunverlening eerder getypeerd kan worden als een gedifferentieerde vorm van steunverlening. Ik bedoel hiermee dat in familienetwerken vaak dezelfde personen op alle gebieden genoemd worden: persoon A. wordt zowel genoemd voor praktische ondersteuning, als voor emotionele ondersteuning, terwijl vaak ook sociale activiteiten met dezelfde personen worden ondernomen. Binnen de overwegend grotere gemengde netwerken zien we een gedifferentieerder patroon: persoon A wordt alleen genoemd voor praktische steun, maar met haar of hem praat men niet over vragen en twijfels bij de aanpak van de opvoeding, daarvoor worden andere personen benaderd, evenals voor het ondernemen van sociale activiteiten. Een typisch voorbeeld hiervan is: de buurvrouw voor praktische steun, vrienden voor emotionele steun en familie voor

sociale activiteiten met het gezin, en vrienden of collega's voor individuele sociale activiteiten.

De betekenis van familie

Tot slot van dit hoofdstuk wil ik apart de aandacht richten op de betekenis van familie bij het opvoeden van kinderen. Uit de samenstelling van de opvoedingsnetwerken die in dit hoofdstuk zijn beschreven, kwam naar voren dat familie een rol speelt in alle netwerken. Familie is al met al dus nog steeds belangrijk, maar dit belang kan verschillende betekenissen hebben. Ik heb er drie gevonden.

Ten eerste zijn er ouders die vanuit een *Aterugval optie* vooral familie in hun netwerk hebben. Het is geen positieve keuze voor het betrekken van familie bij de opvoeding, het is veeleer dat zij op familie terugvallen, omdat ze niemand anders kunnen of willen vragen. In die zin is het geen keuze, maar eerder een gebrek aan mogelijkheden en vaardigheden om te kiezen. Ondanks een vaak matige en soms ronduit slechte verhouding met hun familie doen ze noodgedwongen toch een beroep op hen voor steun, die dan vooral praktisch is. Hun meningen en commentaar moeten ze soms op de koop toe nemen. Voor het merendeel betreft het lager opgeleide ouders die kleine netwerken hebben. Het verhaal van Agnes kan hier als voorbeeld dienen. Deze ouders zijn te typeren als ouders met weinig sociaal kapitaal.

Ten tweede zijn er ouders die vanuit een houding van *vanzelfsprekendheid* veel familie in hun netwerk hebben. Het liefst schakelen ze familie in voor praktische ondersteuning, en het wel en wee van de kinderen wordt uitgebreid doorgenomen met familieleden, vooral door moeders. Ook als er problemen of onzekerheden zijn over de aanpak van de opvoeding, gaan deze ouders in eerste instantie te rade bij familie. En eigenlijk ligt het nog breder dan opvoeding: ook sociale activiteiten doen zij liefst en vanuit een vanzelfsprekende manier van zijn met familie. Een apart motief kunnen zij niet geven, veeleer verwijzen zij naar een niet ter discussie gestelde vanzelfsprekendheid. Luuk is hiervan een voorbeeld. Ook deze ouders zijn overwegend lager opgeleid, de netwerken zijn vaak groter dan bij de onder het eerste punt genoemde ouders. In een aantal gevallen is hier ook sprake van stabiele woonsituaties en sociale posities. Hun verhouding met de familie is doorgaans goed, en soms ook zeer hecht. Er is op veel punten sprake van voortzetting, hoewel dit in een aantal gevallen meer uit de beschrijvingen van de gang van zaken naar voren komt, dan dat men het

idee heeft iets voort te zetten. Van deze ouders zou men kunnen zeggen dat zij redelijk veel sociaal kapitaal hebben, maar in combinatie met een traditionele oriëntatie.

Ten slotte zijn er ouders die duidelijk omschrijven waarom zij familie belangrijk vinden. Hun houding valt te typeren als een *bewuste keuze*. Dit motief werd vooral door hoger opgeleide ouders naar voren gebracht. Zij hebben veelal grote, gemengde netwerken, en kunnen voor praktische ondersteuning terecht bij vrienden en burens, en andere ouders. De verhouding met familieleden is goed, maar ze nemen een bepaalde plaats in in het netwerk. Zo zijn het typisch de grootouders waar kinderen terecht kunnen voor logeren of een dagje oppas. Ten aanzien van de opvattingen over opvoeding hebben zij zelf een duidelijk te omschrijven selectie gemaakt van elementen of ideeën die zij zeggen te willen doorgeven. De ouders zitten vaak in een andere situatie dan hun eigen ouders vroeger, maar ze zien ook belangrijke, veelal abstractere principes, die ze voor hun kinderen belangrijk vinden.

Deze groep heeft veel sociaal kapitaal, maar dan in combinatie met een 'moderne' oriëntatie: zij hebben een netwerk van eigen makelij. Maar niet alleen opleiding is van belang voor het vergaren van sociaal kapitaal: ook tussen familienetwerken is er sprake van verschil zoals bleek uit de voorbeelden van Agnes en Luuk. Het sociale kapitaal van sommige ouders met familienetwerken is veel groter dan van anderen. Hierin is al een verwijzing te zien naar de invloed van erfenis op samenstelling van het netwerk en op de vaardigheden om sociaal kapitaal te kunnen mobiliseren.

Noten:

1. Zie onder meer publicaties van Bott (1957), McCallister & Fischer (1978), en Milardo (1992). Ook in Nederland wordt veel gepubliceerd, zie bijvoorbeeld: Knipscheer en Antonucci (1990), Van Tilburg (1985), Van der Poel (1993a, 1993b), en Tjihuis et al (1992).

2. zie hoofdstuk 3 voor de criteria voor deze netwerken .

3. zie Komter 2000, de Regt 1993, en Knipscheer 1990.

4. Fatsoen heb ik ingedeeld bij het derde thema: respect voor anderen en sociale vaardigheden.

5. Familie wordt hier gebruikt alsof het één geheel is, en het is goed te beseffen dat dit een simplificatie is. De verhouding kan met sommige familieleden heel slecht zijn en tegelijk met andere leden van de familie goed. Deze nuancering is niet onbelangrijk, maar als

Hoofdstuk 5

sociologische categorie kan zij hier toch zo gehanteerd worden in contrast met de categorie vrienden. Vriendschappen moeten aangegaan worden, terwijl familierelaties weliswaar onderhouden moeten worden, maar in de basis gegeven zijn. Dit onderscheid wordt ook wel aangeduid met de begrippen gegeven versus verworven, of ascribed versus achieved.

7. zie ook Busschots & Lauwers (1994): Vrouwen onderhouden meer contact met familieleden dan mannen. (p37) Mannen meer contact met vrienden dan vrouwen, in het algemeen . Veel hiervan via verenigingen en werk. Vrouwen meer indirect en lokaal (praatje in de buurt). Busschots en Lauwers concluderen dat vrouwen meer actief zijn in herkomstgezin en lokale buurtnetwerk, mannen meer in bredere familienetwerk en vrienden (p 43, 44). Dit onderzoek werd uitgevoerd in Antwerpen onder gezinnen met kinderen in de middelbare schoolleeftijd.

8. Rispens e.a. 1996; p146 ev.